

DALIA SATKAUSKYTĖ

Tekstas, kontekstas ir istorija Algirdo Juliaus Greimo veikaluose

Anotacija: Semiotika ir kitos struktūralistinės teorijos yra dažnai kritikuojamos už tai, kad interpretuodamos tekstą suabsoliutina jį kaip lingvistinį konstruktą ir neatsižvelgia į užtekstinius reikšmės parametrus. Šio straipsnio tikslas yra parodyti, kad vieno ryškiausių semiotikos atstovų Algirdo Juliaus Greimo tyrinėjimuose nei kontekstas, nei istorinė teksto būtis, nei socialinės jo funkcionavimo aplinkybės nėra ignoruojami dalykai. Semiozėje, reikšmės susidarymo procese (kuris ir yra pagrindinis semiotinės teorijos tyrinėjimo objektas), dalyvauja ir tekstinės, ir netekstinės struktūros. Semiotikos apsisprendimas tyrinėti būtent tekstines struktūras susijęs su metodologinės koherencijos paieškomis.

Raktažodžiai: Algirdas Julius Greimas, Pierre'as Bourdieu, struktūralizmas, semiotika, sociosemiotika.

Semiotinės ir struktūralistinės teorijos, formavusios socialinių ir humanitarinių mokslų horizontą XX a. 7-ajame – 8-ajame dešimtmetyje, jau spėjo apaugti įvairiausiomis interpretacijomis, mitais, sulaukė iš šių teorijų išaugusių ir jas peržengusių rimtų, savo pirmtako vertų oponentų, visų pirma dekonstrukcijos. Niekada jos nestokojo ir atvirų priešininkų. Kaip dažnai atsitinka su vienu ar kitu laikotarpiu populiariomis teorijomis, iki šiol funkcionuoja kone ištisas blokas vadovėlinių ir chrestomatinių teiginių, apibūdinančių pagrindines metodologines semiotikos prielaidas, ir, deja, kartais jas neįtikėtinais supaprastinančių. Užuoat skaitę pačių semiotikų veikalus, daugelis oponentų, ypač Lietuvoje, pasitenkina keliais iš antrinių ar tretinių šaltinių ištrauktais apibūdinimais. Bene labiausiai paplitę yra dviejų tipų teiginiai, „užkabinantys“ iš tikro problemines semiotinių teorijų vietas. Vieną iš jų apibendrinant galima būtų nusakyti taip: semiotika redukuoja tekstą (taip pat ir literatūrinį) į kalbinį konstruktą ir siekia iš jo, kaip kokią matematinę šaknį, „ištraukti“ prasmę. Nedrįsdami paneigti, kad prie tokio požiūrio susiformavimo galėjo prisidėti ir ne vienas epigoniškas semiotinio metodo „taikytojas“, pakartosime, kad semiotikai rūpi vis dėlto ne lingvistinė teksto prasmė pati savaime, o prasmės susidarymo sąlygos, kitaip tariant, semiozės procesas,

apimantis ir tekstines, ir netekstines struktūras¹. Būtent su pastarosiomis susijęs ir antrasis priekaištas semiotikai: ši ignoruojanti ar nuvertinanti konteksto, skaitytojo bei autoriaus vaidmenis (būtent šiuos elementus Jurijus Lotmanas ir vadina netekstinėmis struktūromis) reikšmės formavimosi procese ir visas reikšmės galimybes investuoja į patį tekstą bei jo lingvistinį potencialą. „Joks interpretavimo metodas neįveikė prarajos, kurios vienoje pusėje yra lingvistinė analizė ir deramai apibrėžta lingvistinė teorija, o kitoje – suvokimo procesas. Jokiam formalizavimui ar genetiniam aprašymui nepavyko nedviprasmiškai ir įrodomai susieti atskirų fonetinių–leksinių–sintaksinių sakinio komponentų su sakinio prasme, jo gyvenimais (semantine visuma)“², – oponuoja semiotikos siekiam vieną kvalifikuočiausių jos kritikų George’as Steineris, kuris, beje, pripažįsta, kad „sisteminės kalbėjimo ir rašymo studijos turi tikslų, formaliai įrodomų ir todėl teoriškai traktuotinių aspektų“³. Nėra jokios abejonės, kad semiotika reikšmės galimybes visų pirma sieja su tekstu, jo struktūrinėmis ypatybėmis, tad iš dalies Steinerio priekaištas teisingas. Tačiau tai, kas laikoma trūkumu, yra visų pirma sąmoningas metodologinis semiotikos apsisprendimas. Pastarasis jokių būdu nereiškia, kad kontekstas, apimantis daugybę įvairiausių parametrų, tarp jų ir socialinį, yra ignoruojamas ar atmetamas. Šio teiginio, atrodo, neverta būtų įrodinėti dabar, kai susiformavo tokia semiotikos šaka kaip sociosemiotika, kai orientuojamasi į vadinamąją sakymo problematiką ir kontekstas atvirai pripažįstamas tam tikra teksto dalimi⁴. Tačiau jei grįžtume į semiotikos pradžią, teksto ir konteksto santykis bei abipusė jų sąveika nėra tokie savaimė aiškūs ir reikalauja tam tikros rekonstrukcijos. Šio straipsnio tikslas ir būtų pažiūrėti, kaip Algirdas Julius Greimas, vienas iš pagrindinių semiotikos teorijos kūrėjų, traktuoja teksto ir konteksto, teksto ir istorijos santykius, ar įmanomas ir kokių būdu įmanomas į tekstą orientuotos teorijos (semiotikos) ir kontekstinės analizės (tokia turbūt galima laikyti kultūros ir literatūros sociologiją) tarpdisciplininis bendradarbiavimas.

1 Apie tai žr., pavyzdžiui, Jurijaus Lotmano veikalą *Meninio teksto struktūra* skyrius „Teksto samprata“ bei „Tekstas ir sistema“ (Юрий Лотман, *Структура художественного текста*, Санкт Петербург: Искусство-СПБ, 1998) ar Greimo veikalą *Apie prasmę* ištraukas, išspausdintas lietuviškame leidinyje Algirdas Julius Greimas, *Semiotika: Darbų rinktinė*, Vilnius: Mintis, 1989.

2 George Steiner, *Tikrosios esatys*, Vilnius: Aidai/ALK, 1998, p. 80.

3 *Ibid.*, p. 79.

4 Apie šias semiotikos plėtotės kryptis žr. Dominique Maingueneau, *Literatūros kūrinio kontekstas*, Vilnius: Baltos lankos, 1998; Eric Landowski, „Skaitymo išbandymas“, *Baltos lankos*, Nr. 20, 2005, p. 91–119.

Kodėl tam tikru atskaitos tašku diskutuojant apie konteksto ir istorijos vietą Greimo veikaluose pasirinkta sociologija? Pasirinkimą lėmė gana keisti šių dviejų disciplinų santykiai. Nepaisant tam tikrų sociologinių ištakų (Claude'o Lévi-Strausso sociologiniai mitologijos tyrinėjimai yra aiškiai susiję su Greimo semiotikos ištakomis), ar kaip tik dėl sąlyčio su socialine sfera (nuolat pabrėžiama socialinė kalbos prigimtis ir funkcija), būtent iš vadinamųjų naujųjų sociologų semiotikai susilaukia daug priekaištų. Štai vienas ryškiausių XX a. sociologų Pierre'as Bourdieu kone kiekvieną knygą ir maždaug kas antrą straipsnį pradeda „kaltinimais“ struktūralizmui. Anot jo, visa sosiūrinė epistema (Bourdieu kritikuoja ir šį terminą kaip perdėm struktūralistinį) priešina išorinį aiškinimą ir vidinę interpretaciją. Šiai epistemai priekausančios teorijos, taigi ir semiotika, tekstą supranta kaip antlaikišką, ignoruoja jo sukūrimo sąlygas, istorinį kontekstą, visų pirma socialinių ir ekonominių, kuriam prioritetą teikia didžioji dalis sociologijos kryptčių. Kultūrinius veikalus (kalbą, literatūrą, mitus, meną etc.) jos traktuoja kaip struktūruotas struktūras be struktūruojančio subjekto, kurį Bourdieu vadiną socialiniu agentu⁵. Taigi tekstus tyrinėjanti semiotika neaiškina ir negali paaiškinti tų dalykų, kuriuos aiškina sociologija. Šioje vietoje iš karto kyla klausimas, ar semiotikos tikslai yra tokie pat kaip sociologijos. Semiotika ir sociologija yra metodologiškai heterogeniškos disciplinos, tyrinėjančios skirtingas visuomenės plotmes, – tarsi atsakoma Bourdieu sisteminiame Greimo semiotinės mokyklos veikale *Semiotika. Analitinis kalbos teorijos žodynas*⁶. 1971 m. Vilniaus universitete įvykusiame susitikime Greimas buvo tiesiai šviesiai paklaustas, koks yra semiotinės analizės santykis su sociologine analize. Atsakydamas jis tarsi užbėga Bourdieu priekaištams už akių: yra verčių sistemos kaip aksiologijos (tai semiotikos sfera) ir verčių funkcionavimo organizacijos, kurias, pavadinęs ideologijomis, jis sąlygiškai priskiria sociologijos tyrimų laukui. Metodologiškai jas, kaip teigia Greimas, „patogu atskirti“⁷. Tačiau jokio disciplinų supriešinimo ar priekaištų, kad sociologija semiotiko požiūriu kažko nepadaro ar kažką daro ne taip, neužtiksimė. Semiotikas analizuoja ne socialinių, ekonominių struktūrų koreliacijas su, pavyzdžiui, kultūrinėmis (tarp jų ir literatūrinėmis) ar mokslinė-

5 Žr., pavyzdžiui, Pierre Bourdieu, *Raisons pratiques*, Paris: Éditions du Seuil, 1994, p. 62–68.

6 Žr. Algirdas Julien Greimas, Joseph Courtés, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*: Paris: Hachette, 1979, p. 355.

7 Algirdas Julius Greimas, „Bendrosios semiotikos problemos“, in: Greimas, *Iš arti ir iš toli*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 48.

mis (tas koreliacijas ir apima Bourdieu pasiūlyta lauko sąvoka), bet „reikšminę dimensiją, kurios dėka viena ar kita visuomenė egzistuoja“⁸. Ši skirtis galioja ir sociosemiotikos projektui, pradėtam Greimo ir tęsiamam jo mokinių, visų pirma Erico Landowskio. Nepaisant sociosemiotikos pavadinimo siūlomų sąlyčio taškų su sociologija, Greimas teigia, kad sociosemiotikos projekte „metodologinė koherencija yra svarbesnė už tarpdisciplinines ambicijas“. Negana to, svarstant metodologinio semiotikos atsinaujinimo galimybę, čia pat apibrėžiama sociosemiotinės analizės sritis ir jos santykis su sociologine analize:

Kyla klausimas, ar informacija (greičiausiai nepakankama, bet užtikrinta), kurią mums suteikia pasakymo [teksto] analizė, nepasako mums daugiau apie sakymo [situacijos, kurioje atsirado tekstas] prigimtį, nei tai daro neapibrėžto skaičiaus sociologiniai parametrai, ištraukti bet kaip tarsi iš fokusininko kepurės⁹.

Būtent nuo šio taško, mano galva, ir atsispiria modernioji sociosemiotika, arba, kitaip sakant, situacijų semiotika, tirianti subjekto patiriamą prasmės išgyvenimą. Į analizės lauką ji įtraukia ir sakymo situaciją, vis labiau atsižvelgia į recepcijos situaciją, tačiau jos abi iš esmės rekonstruojamos iš teksto¹⁰. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad keičiasi pati teksto samprata. Kaip tekstas analizuojami ir socialinės realybės faktai, ir socialaus asmens patirtis. Nepaisant to, kad tekstas vis dažniau yra ne atrandamas, o išrandamas, anot italų semiotiko Gianfranco Maronne's¹¹, pagrindiniai tekstualumo principai – raiškumas, apribotumas ir struktūriškumas – konstruojant sau tekstą kaip analizės objektą tebegalioja. Taigi toks semiotikos poslinkis yra veikiau evoliucinis nei revoliucinis, pratęsiantis natūralia kalba neapsiribojančią teksto sampratą, bet jos iš esmės netransformuojantis. Socialinis teksto ir jo manifestuojamų verčių

8 Algirdas Julien Greimas, *Sémiotique et sciences sociales*, Paris: Éditions du Seuil, 1976, p. 51.

9 Algirdas Julius Greimas, Joseph Courtés, *op. cit.*, p. 356. Sakymas ir pasakymas – semiotiniai terminai.

10 Kaip kitaip rekonstruoti konkrečią recepcijos situaciją, man regis, neatsako nė recepcijos teorija. Ji iš esmės kalba apie tam tikras bendras recepcijos prielaidas, galimybes, recepcijos konfigūracijas. Kai imama kalbėti apie netekstines recepcijos sąlygas, neišvengiamai pasislenkama į filosofijos, sociologijos ar psichologijos sritį.

11 Tarptautinėje semiotinių ir struktūrinių studijų vasaros mokykloje (Imatra, Suomija, 2006 birželio 10–15) naujai teksto sampratai buvo skirtas šio semiotiko pranešimas „Teksto išradimas“ („L'invention du texte“).

sąlygotumas bei tų verčių funkcionavimas visuomenėje ir toliau nelaikomas semiotikos objektu. Nepaisant galinčio klaidinti pirmojo žodžio dėmens (socio-), nepaisant veiksmo inkorporavimo į analizės lauką, sociosemiotika yra kur kas artimesnė fenomenologinei tradicijai nei tai sociologinei linijai, kurią tęsia, pavyzdžiui, Bourdieu. Sociologijos atžvilgiu ji apibėžia save kaip tam tikrą metateoriją¹².

Tačiau svarbu pabrėžti, kad ir tekstualizuotas bei netekstualizuotas kontekstas, ir verčių funkcionavimas visuomenėje semiotikai yra tos sritys, į kurias neįmanoma neatsižvelgti. „Patogumo dėlei“ nuo semiotikos atbrėžęs verčių funkcionavimo organizacijas, Greimas jų toli gražu neeliminuoja iš savo „mokslinio projekto“. Jau *Struktūrinėje semantikoje*, veikale, kuris laikytinas greimiškosios semiotikos užuomazgomis, užsimenama, kad reikšminių struktūrų ir sistemų tyrinėjimas nepaneigia reikšmės istoriškumo, o sistemos ir proceso atskyrimas yra labiau metodologinis nei epistemologinis (tokį atskyrimą absoliutina daugelis semiotikos oponentų). Paskutinis knygos skyrius, pavadintas iškalbingai „Istorija ir tęstinumas“, pateikia tokią išvadą:

Struktūriškai apibrėžti reikšmės struktūrų diachronines transformacijas yra, be abejonės, vienas semantikos uždavinių; ne tik todėl, kad žmonės ir visuomenės, išlikdami tie patys, yra drauge ir istoriški, ir kad joks išsamus aprašymas neturi išleisti iš akių šių dviejų aspektų, bet ir todėl, kad įsivaizduojamoms struktūrinėms transformacijoms tenka svarbus vaidmuo visose – individualiose ar kolektyvinėse ideologijose, padedančiose žmonėms pagrįsti pasaulį ir tyrinėti ateitį. Šitaip ankstesniame skyriuje, skirtame transformacijos modelių ieškojimui, mums iškilusi achroninių ir diachroninių struktūrų interferencijos ir galimos dvejopos interpretacijos problema jau buvo apibūdinta panašiais terminais¹³.

Žinoma, sociologas Bourdieu visiškai pagrįstai galėtų priekaištauti Greimui, kad vietoj socialinių agentų arba subjektų semiotiškai suprantamoje istorijoje veikia anoniminės ir abstrakčios struktūros, o semiotikos (taip pat ir kultūros semiotikos) tyrimų laukas apsiriboja tų struktūrų kaitos ir dinamikos aprašymu. Bet gal šių abstrakčių struktūrų „užpildymas“ konkrečiais socialiniais agentais

12 Gianfranco Marrone's pastaba straipsnio autorei diskusijų minėtoje vasaros mokykloje metu.

13 Algirdas Julius Greimas, *Struktūrinė semantika*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 323.

galėtų būti vaisingo disciplinų bendradabavimo rezultatas, nebūtinai pažeidžiantis, kaip bijojo Greimas, kažkurios iš jų metodologinę koherenciją?

Dar akivaizdžiau sistemos ir proceso neatsiejamas ryšys pabrėžiamas po dešimtmečio – 1976-aisiais – išėjusioje Greimo knygoje *Semiotika ir socialiniai mokslai*. „Tik realizuotų procesų pažinimas kažkiek paaiškina bendrąją sistemos ekonomiją ir jos organizavimo formas“; – teigia Greimas pačioje knygos pradžioje¹⁴. Skirtingai nei teigia Bourdieu, išorinis aiškinimas ir vidinė interpretacija ne tik kad nepriešinami – jie laikomi neatskiriamai susiję. Kuri plotmė pasirenkama kaip tyrimo išeities taškas – jau metodologinio ir disciplininio apsisprendimo reikalas. Tiesa, pats savaime šis teiginys būtų tik deklaracija. Tačiau ši probleminė knyga bando ieškoti semiotikos vietos besikeičiančiame pasaulyje ir formuoti naujas semiotikos vystymosi kryptis bei jas sieti su socialine realybe. Manytume, kad joje rastume užuomazgas tos semiotikos, kuri, anot Landowskio, jau artimesnė antropologiniams tyrimams nei „formaliesiems“ mokslams (logikai, kalbotyrai, kognityviniams mokslams)¹⁵. Taigi semiotikai, kuri Greimo visuomet buvo traktuojama kaip pokyčiams atvira disciplina, kitaip tariant, net ne disciplina, o „mokslinis projektas“, atvirai siūloma reaguoti į socialinius ir istorinius pokyčius, į iššūkius, kuriuos kelia, kaip sako pats autorius, industrinė (dabar pridurtume – ir postindustrinė) visuomenė:

Žiūrint istoriškai, reikėtų pasvarstyti, kaip sugriuvus senoms kolektyvinio gyvenimo organizacijoms, į kurias mes žiūrime su nostalgija, susidaro naujos „socialumo“ formos ir naujos, dar nenusistovėjusios socialumo artikuliacijos bei struktūros. Tai yra, reikia rasti požiūrį, kuris leistų suprasti ir aprašyti, kaip šiame naujame [socialiniame] kontekste individas sugeba transcenduoti save patį ir prisijungti prie kito, kaip jis integruojasi į socialines grupes ir išgyvena šią integraciją, kokios galiausiai yra naujosios „kolektyvinės reprezentacijos“, vienu ir tuo pat metu varžančios ir įpareigojančios, kurios padaro individą socialine būtybe¹⁶.

Šioje vietoje galėtų prasidėti vaisingas sociologijos ir semiotikos bendradabavimas. Sociologinis „dėl kokių priežasčių“ galėtų būti puikiai derinamas su

14 Algirdas Julien Greimas, *Sémiotique et sciences sociales*, p. 10.

15 Eric Landowski, *op. cit.*, p. 117.

16 Algirdas Julien Greimas, „Semiotique et communications sociales“, in: *Sémiotique et sciences sociales*, p. 50.

semiotiniu „koku būdu“¹⁷. Be to, nesunku pastebėti ir tam tikrą poslinkį: Greimui šioje knygoje rūpi jau ne abstrakčios sistemos ir jų diachroninės transformacijos, bet „socialus individas“ ar, kitaip sakant, sociali būtybė, kuri nėra nei romantiškai absoliučiai laisva, nei socialiai bei istoriškai determinuota. Šis požiūris į socialumo ir individualumo santykius labai svarbus figūratyviųjų kalbų, tokių kaip literatūra ir mitas, tyrinėjimuose. Lietuvių mitologijos studijoje *Apie dievus ir žmones* (1979), kurią galima laikyti ir nostalgishko žvilgsnio į praeities kultūrą, ir drauge išpareigojimo tėvynės kultūrai reprezentacija, aiškiau ir paprasčiau nei kur kitur Greimas apbūdina socialios ir individualios plotmių santykį tekste:

Manydamas, kad fantazija sugeba išgalvoti bet ką ir išsakyti bet kaip – tai ne kas kita, kaip vienas iš romantizmo neribotą individo laisvę teigiančių mitų: pozityvizmas, jį paveldėjęs, tiktai sukeitė ženklus, vietoj pluso atžymėdamas jį minusu ir pasmerkdamas individo norą atsiplėšti nuo stereotipinių galvojimo normų. Nepriklausomai nuo šių istorijoje besikaitaliojančių ideologinių konotacijų figūratyvinė kalba mums atrodo kaip kompromisas tarp individo laisvės ir būtinybės susikalbėti. Galima vienaip ar kitaip galvoti apie Frazerio – mitologijos srityje – ar Bachelard'o – poezijos srityje – surinktus gausius davinčius, rodančius mitologinių figūrų universalumą, jų priklausymą bendrajai žmonijos „fantazijai“: šių tezių griežtumą reikia, atrodo, sušvelninti, įvedant variacijas, paaiškinančias kultūrų reliatyvumą laike ir erdvėje, tačiau bendra žmonijos „svajų“ apie ugnį ir vandenį, apie žemę ir dangų figūratyvinę bazę lieka neabejotina¹⁸.

Galima daryti banalią išvadą, kad užsimindamas apie socialumą, taip pat ir jo reprezentaciją kultūriniuose tekstuose, Greimas yra labai nuoseklus struktūralistas: semiotiniu požiūriu, bet kuri semantinė kategorija susideda iš dviejų narių, tad socialumas ir istoriškumas (ar socialinis bei istorinis sąlygotumas) visada pasirodo individualumo akivaizdoje, ir atvirkščiai. Šių dviejų aspektų dia-

17 Dar kartą norėtusi priminti, kad šis „koku būdu“ semiotikai yra esminis – jai, pavyzdžiui, rūpi ne tiesiog *ką* tekstas reiškia, kaip teigiama populiariuose semiotikos pristatymuose, o *koku būdu tekstas reiškia tai, ką reiškia*. Taigi, kaip jau kartą minėjome, jai rūpi reikšmės susidarymo sąlygos. Ši aspektas tebelieka svarbus ir literatūros semiotikai, galinčiai vaisingai bendradarbiauti su poetikos studijomis.

18 Algirdas Julius Greimas, *Lietuvių mitologijos studijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 45–46.

lektika yra kultūros proceso variklis¹⁹. Jie abu neabejotinai yra įsikūniję ir teksto struktūroje. Reikšmė yra derybos ar kompromisas tarp to, kas kinta, ir to, kas pastovu. „Skirtingos kultūros, epochos ir vietos tas pačias modalines [pasijų] organizacijas traktuoja skirtingai“, – rašoma vienoje paskutiniųjų Greimo studijų *Pasijų semiotika*²⁰. Tačiau, atsižvelgdama į tai, kas ir kuo yra skirtinga, kas yra istoriškai sąlygota, semiotika tiki bendra, pastovia struktūrine baze ir metodologiškai apsisprendžia būtent ją tyrinėti.

Taigi kalbant apie semiotikos santykius su į kontekstą orientuotomis kultūros, literatūros tyrinėjimo disciplinomis bei metodologijomis galima būtų pavartoti kontrakto, sutarties metaforą²¹. Kaip pavyzdį imkime sociologiją, kuri, Greimo teigimu, tyrinėja verčių funkcionavimo organizacijas, tų organizacijų susidarymo aplinkybes, priežastis bei istorinę raidą (Greimas pabrėžia, kad jo vartojami terminai nebūtinai sutampa su sociologų vartojamais terminais). Tokiu atveju reikia sutikti, kad sociologų tyrinėjama visuomenės plotmė ir tos plotmės apraiškos, pavyzdžiui, literatūroje, atskiriamos metodologiškai, siekiant aprašymo koherencijos, bet į jas neišvengiamai atsižvelgiama. Bene aiškiausiai ši dvigubą santykį atskleidžia konotacijos ir sociolektos sąvokos. Kai kalbama apie konotaciją, atvirai pripažįstamas jos ryšys su socialine konvencija, kuri jau nėra semiotinio tyrimo objektas. Sociolektas taip pat yra ribinis konceptas, susiliečiantis su ekstrasemiotine (t.y. sociologine) problematika:

Sociolektas apibūdina semiotinę veiklą per jos santykį su socialiniu pasiskirstymu [stratifikacija]. Jei į tam tikros visuomenės socialines organizacijas žiūrima kaip į ekstrasemiotinį fenomeną, jas atitinkanti semiotinė konfigūracija sudaro tų organizacijų reikšminę pusę, kadangi ji parodo, kaip visuomenė, klasės ar socialiniai sluoksniai skiriasi vienas nuo kito²².

Tai, kas yra sociologijos objektas tyrinėjant kultūrinius reiškinius (kultūrinis, istorinis ir socialinis sąlygotumas), „nusėda“ Greimo semiotikos projekte kaip

19 Labai panašaus požiūrio savo kultūros semiotikos tyrinėjimuose laikosi ir Jurijus Lotmanas.

20 Algirdas Julien Greimas, Jacques Fontanille, *Sémiotique des passions*, Paris: Éditions du Seuil, 1991, p. 154.

21 Beje, semiotinėje teorijoje kontraktas yra ne metafora, o terminas, apibūdinantis subjekto veiklą. Minėtame semiotikos žodyne teigiama, kad kontrakto sąvoka pasiskolinta iš sociologų, visų pirma Marcelio Mausso.

22 Algirdas Julien Greimas, Joseph Courtés, *op. cit.*, p. 356.

neišvengiamas ir aiškus žinojimas, kaip sutarties su sociologija ir pasitikėjimo ja reikalas. Nebūtų jokios būtinybės taip primygtinai kartoti, kad semiotika neatmeta istorinių ar socialinių reikšmės parametrų, kurie, drįstume pridurti, kai kuriais istoriniais momentais tampa itin ryškūs, jei ne itin paplitusi nuomonė, kad Greimo semiotika ignoruoja, net atmeta kontekstą ir istorinę reikšmės plotmę.

Beje, socialumo aspektas pasirodo ir vienoje paskutinių Greimo knygų *Apie netobulumą*. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti keista, kad daromos kažkokios prielaidos apie socialumo problemą veikale, kuris kone fenomenologiškai tyrinėja juslinę patirtį ir kurio pagrindinis konceptas yra estetinė pagava. Tačiau atsiverskime skyrių „Išstumtoji estetika“. Jame svarstoma socialumo ir individualumo, nudėvėtų socialinių reikšmių ir išsiveržimo iš jų problema. Nesunkiai atrasime, kas priskiriama socialinei ar socializuojančiai (bet tai nereiškia, kad visiškai nesemiotinei) plotmei – skonis, originalumas, literatūrinės generacijos ir konotacija. Knygoje *Apie netobulumą* aiškiau nei kur kitur nusakomas probleminis konotacijos statusas:

Kai dėl jų [prieš tai rašoma apie apsirengimo programą – *DS*] semiotinio statuso, šis „degustacinis“ – arba socioestetinis – perskaitymo tinklas pasireiškia kaip konotacinės kalbos, kurios primena Panofsky'o atpažintas renesanso tapyboje pasijų erdves arba Roland'o Barthes'o knygoje *Mythologies* puikiai aprašytas socialines konotacijas²³.

Tiksliai formuluojamas konotacinių (vadinasi, istoriškai sąlygotų ir kintančių) kalbų santykis su tuo, ką semiotika laiko pagrindiniu savo tyrimo objektu: „Apskritai konotacinės kalbos yra suprantamos kaip savo rūšies taksonomijos, užmestos ant pirminių diskursyvinių struktūrų ir artikuluotos kaip hierarchinės sistemos“²⁴. Taigi netiesiogiai pripažįstama, kad pirminės diskursyvinės struktūros yra teorinės ir metodologinės rekonstrukcijos dalykas. Realiai diskursas visuomet reiškiasi kaip šių struktūrų ir pačių įvairiausių konotacijų bei kodų (tarp jų – ir asmeninių) lydinys, konkretaus skaitymo akto rezultatas. Pripažinti, kad tekstas sudarytas tik iš tų nekintančių pirminių struktūrų (kuo kartais semiotikai nepagrįstai kaltinami), reikštų ne ką kita kaip teorinį obskurantizmą, o manyti,

23 Algirdas Julius Greimas, „Apie netobulumą“, in: Greimas, *Iš arti ir iš toli*, p. 211.

24 *Ibid.*, p. 212.

kad tekstas egzistuoja tik kaip tuščias indas, į kurį kiekvienas skaitytojas supilą ką tik nori, – antimokslinę impresionistinės kritikos poziciją.

Tačiau knygoje *Apie netobulumą* Greimas teigia, kad yra sričių, kur konotacijos, besiremiančios „tvirtais binariniais pamatais – aksiologiškai teisingas/klaidingas, geras/blogas“²⁵, samprata arba negalioja, arba bent jau nėra pakankama. Binariniais pamatais nesiremianti estezinė, estetinė patirtis Greimui yra ta sritis, per kurią žmogus išsiveržia ir iš socializacijos tinklo, ir iš konotacinių hierarchijų, kurioje laikas ir istorija tarsi sustoja, kaip figūratyvinėje plotmėje sustoja vandens lašas analizuojamoje Michelio Tournier romano *Penktadienis, arba Ramiojo vandenyno limbai* ištraukoje²⁶. Ar, parafrazuojant Paolo Fabri, galima apkaltinti estetinę pagavą utopiška užmačia pažeisti bendrąsias taisykles, valdančias visuomenę ir subjektyvybę?²⁷ Ir taip, ir ne. Greimas net ir šiame veikale neneigia nei socialumo taisyklių egzistavimo, nei, kaip pasakytų Bourdieu, neišvengiamo subjekto priklausomumo nuo socialinio lauko struktūros. Karštligiški mėginimai šiai struktūrai pasipriešinti – per originalumo paieškas ar „išėjimus“²⁸ – „beveik visuomet yra socializuoti ir linkę taikytis prie aplinkos“²⁹. Neneigiama, kaip gražiai įrodo Fabri, ir bendra, estetinės patirties prigimtis ar, kaip ir mitinio figūratyvumo atveju, bendra struktūrinė jos bazė. Šios bazės apibūdinimu ir baigiamas pirmas knygos skyrius „Apakimas“:

Įrėminimas kasdienybe, laukimas, izotopijos pertrūkis, panašus į lūžį, subjekto sukrėtimas, specifinis objekto statusas, juslinis judviejų ryšys, išgyvenimo unikalumas, būsimos absoliučios konjunkcijos viltis – tokie yra keli estetinę pagavą sudarantys elementai, kuriuos mums atskleidė Micheli'o Tournier tekstas³⁰.

Ir vis dėlto tai yra „išgyvenimo unikalumas“, peržengiantis socialinį ir struktūrinį sąlygotumą, trumpas laisvės blyksnis, tikroji determinizmo įveika. Nepaisant to, kad „estetinės izotopijos lūžis ir grįžimas į realybę neišvengiami, kaip perėjimas iš grožio karalystės į skonio respubliką“³¹.

25 *Ibid.*

26 Plačiau žr. veikalą *Apie netobulumą* skyrių „Apakimas“.

27 Paolo Fabbri, „Ištrūkimai“, *Baltos lankos*, Nr. 10, 1998, p. 168.

28 Pranc. *sorties* šiame kontekste reiškia ėjimą linksminis, išsidūkimą.

29 Algirdas Julius Greimas, „Apie netobulumą“, p. 214.

30 *Ibid.*, p. 181.

31 *Ibid.*, p. 187.

Taigi jei peržvelgsime mokslinę Greimo veiklą, pamatysime, kad nei konteksto, nei istorinio sąlygotumo svarba, nei pagaliau subjektyvus faktorius reikšmės susidarymo procese niekada nebuvo nei neigiamas, nei ignoruojamas. Pripažindamas šių dviejų plotmių svarbą ir į jas atsižvelgdamas, semiotikas vis dėlto renkasi analizuoti tą diskurso struktūrinį branduolį, kurį tiki esant pastovų. Šis metodologinis apsisprendimas neabejotinai susijęs su semiotikos ambicijomis bent kiek sugriežtinti humanitarinių mokslų diskursą, sutramdyti „įspūdžio savivalę ir skonio prietarus“³², atsižvelgiant į diskurso sąrangos principus. Tačiau semiotinis principas yra ne „objektyvios“ teksto struktūros suabsoliutinimas, o tam tikros pusiausvyros ieškojimas tarp subjektyvistinio požiūrio į tekstą, kuris iš esmės panaikina bet kokios diskusijos galimybę, ir pozityvistinio „kietakaktiškumo“, nuneigiančio subjektyvaus aspekto galimybę teksto interpretacijoje. Greimas lietuviškoje studijoje „Ašara ir poezija“, kurioje analizuoja Marcelijaus Martinaičio eilėrašį „Ašara, dar tau anksti...“, aiškiau nei kur kitur suformuluoja šį „aukso vidurio“ principą:

Analistas, nors jis ir ginkluojasi griežtais metodais ir naudoja formalius kriterijus, nepraranda – deja ar dėkui Dievui? – savo subjektyvumo. Užtat ir jo siūlomas skaitymas nepretenduoja būti nei teisingu, nei vieninteliu galimu. Iš kitos pusės, poetiniai objektai retai kada yra vienos dimensijos: vienas iš jų „poetiškumo“ kriterijų turbūt ir bus jų dviprasmiškumas, jų daugiaprasmiškumas, savo ruožtu įgalinantis keletą koherentiškų to paties teksto skaitymų. Šioje srityje daryti eksperimentai rodo, kad vienos duotos kultūros kontekste poetinis (bet tai tinka ir bendrai literatūros objektams) tekstas leidžia keletą simultaniškų skaitymų, bet kad jų skaičius vis dėlto yra ribotas³³.

Kita vertus, mokslininko trajektorijai būdinga slinktis nuo to, ką sąlygiškai galima būtų pavadinti dėsnių ir dėsningumų ieškojimu diskurse (struktūrinės semantikos paieškos, naratyvinio modelio sukūrimas), prie bandymo suprasti, kaip aprašymas atskleidžia mūsų juslinę bei socialinę patirtį (pasijų semiotika, estezės konceptas).

32 Kęstutis Nastopka, *Reikšmių poetika*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 7.

33 Algirdas Julius Greimas, „Ašara ir poezija“, in: Greimas, *Iš arti ir iš toli*, p. 136.

Text, Context and History in Algirdas Julius Greimas's Works

S u m m a r y

There exists an opinion that semiotics, including that of Algirdas Julius Greimas, by contrasting system and process, ignores and even neglects the context and historical aspects of the discourse as well as its social dimension. This attitude is strong enough in popular reception of Greimas semiotics as well as in the works of the most famous sociologists (Pierre Bourdieu, for example, begins many of his works by criticising the so-called “phonological model” of investigation and the whole structuralist episteme of social sciences). This article discusses the reasons of this prevalent opinion. It tries to show Greimas's way to incorporate the context, social and historical aspects in his *project scientifique*.

Key words: Algirdas Julius Greimas, Pierre Bourdieu, structuralism, semiotics, sociosemiotics.
